

Araştırma Makalesi • Research Article

İslam Siyasi Düşüncesinde Sabır Ekolü ve St. Augustine Karşılaştırması

A Comparison of The “Pro-Patience School” in Islamic Political Thought and St. Augustine

Murat Kaçer^{a,*}

^a Arş. Gör., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, 06760, Ankara/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-6076-3403

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 23 Kasım 2017

Düzeltilme tarihi: 08 Nisan 2018

Kabul tarihi: 21 Nisan 2018

Anahtar Kelimeler:

İslam Siyaset Düşüncesi

Din ve Devlet

Din ve Siyaset

Sabır Ekolü ve St. Augustine

ÖZ

Din ve siyaset ilişkisinde; İslam'ın öngördüğü anlayış ile Hristiyan siyasi düşüncesi arasında önemli farklar vardır. Hristiyanlıkta “iki kılıç teziyle” din ve dünya otoriteleri arasında bir sınır çizilirken; İslam'da “iki kılıç teorisi”, ayrı ruhani ve laik otoriteler yoktur. Teoride halifenin ve emirin makamları aynı kişide birleşmiştir. Bu çalışmada İslam siyaset düşüncesinin Sabır ekolü ile St. Augustine'nin siyasi düşüncesi arasında benzerlikler ele alınmıştır. Bu benzerlikler; ideal bir hükümet sisteminin öngörülmemesi, yönetim sisteminde adalet kavramının önemi, zalim iktidara karşı itaat, otoritenin zorbalıktan dolayı cezalandırılacağı ve zorbalığın yönetilenler için hem imtihan hem de bir ceza olduğu düşüncesi olmak üzere dört başlıkta incelenmiştir. Hristiyan siyasi düşüncesi ve siyasal düşünceler ile ilgili eserlerde St. Augustine'e yer verilse de eserlerinden sadece iki tanesinin Türkçeye çevrilmiş olması, İslam'da din ve devlet ilişkisi ile ilgili tartışmaların dün olduğu gibi, özellikle Arap Baharıyla birlikte, bugün de canlılığını koruması gibi hususlar dikkate alındığında bu çalışmanın literatüre katkı sağlaması hedeflenmektedir.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 23 November 2017

Received in revised form 08 April 2018

Accepted 21 April 2018

Keywords:

Islamic Political Thought

Religion and State

Religion and Politics

Pro-Patience School and St. Augustine

ABSTRACT

In the context of religion and politics; there are important differences between Islamic political thought and Christian political thought. While a line is drawn between religious and worldly authority with "the Doctrine of the Two Swords" in Christian political thought, in Islam there is no "the Doctrine of the Two Swords" separating spiritual and secular authorities. Theoretically, the authority of caliph and ruler is united in one and the same person. In this study, the similarities between St. Augustine's political thought and the political ideas of “pro-patience school” in Islamic political thought will be addressed. These similarities are as follow: the absence of the ideal regime, the concept of justice, the proposal of obedience against tyrannical power, the idea that the authoritarian will be punished for tyranny, and the tyranny is both a test and a punishment for those who are ruled. This study is considered important and distinctive, taking into account that although being referred in the works on Christian political thought, only two of St. Augustine's books have been translated into Turkish, and the current and ongoing controversy over religion and state relations in Islam remains significant, especially in the context of the Arab Spring, which started in 2010.

1. Giriş

İlahiyatın temel konularındaki farklılıkların yanı sıra İslam siyaset düşüncesi ile Hristiyan siyaset düşüncesi arasında da ciddi anlayış farklılıkları bulunmaktadır. Hristiyanlıkta dini (uhrevi) otorite ile dünyevi otorite arasında otoritenin edinimi ve kullanımı açısından belli bir sınır çizilmekte ve bu “iki kılıç tezi” olarak kavramlaştırılmaktadır. İslam'da ise ruhani-laik, dünyevi-uhrevi olarak birbirinden ayrı otorite

alanları söz konusu değildir. Teorik olarak belli bir dönemdeki din ve dünya işleri tek ve aynı kişinin uhdesine bırakılmıştır.

İslam'da siyaset ile ilgili bazı konularda (adalet, şura gibi) hemen hemen tüm ekollerde ittifak varken, siyasi idarenin biçimi, teşkilat yapısı, çalışma yöntemleri ve esasları, yöneticilerin vasıfları, seçilme ve azledilme usul ve esasları gibi konularda ise değişik görüşler öne sürülmüştür. Bu

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: muratkacer@hotmail.com

farklılıklar bağlamında sabır ekolü, devrimci ve temekküncü ekoller olarak sınıflandırılma yapılmıştır. Bu ekoller arasında Sabır ekolü, taşkınlık, zulüm ve haksızlık karşısında sabretmeye, hayır ve şerrin Allah'tan geldiğini ve hükmün Allah tarafından verileceğine vurgu yapmaktadır. Bu anlamda iktidara isyan etmek hoş görülmez, pasif bir muhalefet teşvik edilir. İslam'da muhalefet geleneği kavramsallaştırılmasında genel olarak Ehl-i Sünnetin ve Şiiiler arasında ise İsnâ Aşeriyye İmamiyesinin daha çok sabır ekolüyle özdeşleştirildiği görülmektedir.

St. Augustine, Thomas Aquinas'a kadar ortaçağ Hristiyan siyaset düşüncesinin en önemli kuramcılarında biridir. Hristiyanlığın ilk dönemlerinde kilise-devlet, papa-kral, yani dinin siyasal iktidar ile olan ilişkisi sorunsallaştırılmazken, patristik düşünceyle birlikte tüm iktidarın kaynağının Tanrı olduğu, kilisenin de Tanrının yeryüzündeki temsilcisi olması nedeniyle krala karşı üstün olduğu ifade edilmiştir. Dini gücü doğrudan kullanan kilise, siyasal gücünü de krallar aracılığıyla kullanacaktır. Bu düşünce Ortaçağ siyaset düşüncesinin özünü oluşturmaktadır (Göze, 2015: 87).

Bu çalışmada Nevin Abdulhalık Mustafa'nın (2001) İslam siyaset düşüncesinde muhalefet kavramını işlerken yaptığı tasnife bağlı kalarak Sabır ekolü olarak nitelendirdiği ekol ile St. Augustine'in din ve siyaset, din ve devlet arasında kurdukları ilişkiler noktasındaki benzerlikler ele alınacaktır. Hristiyan siyasi düşüncesi ve siyasal düşünceler ile ilgili eserlerde St. Augustine'e yer verilse de eserlerinden sadece iki tanesinin Türkçeye¹ çevrilmiş olması, İslam'da din ve devlet ilişkisi ile ilgili tartışmaların dün olduğu gibi, özellikle 2010 yılında başlayan Arap Baharının meydana getirdiği atmosfer çerçevesinde, bugün de canlılığını koruması gibi hususlar dikkate alındığında bu çalışmanın literatüre katkı sağlaması hedeflenmektedir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. İslam Siyaset Düşüncesi: Sabır Ekolü

İslam siyaset düşüncesi, İslam devlet felsefesi veya İslami idare biçimi iki temel husus açısından ele alınabilir. Bu hususlardan ilki İslam'da sınırları katıyetle çizilmiş bir idare biçiminin olmadığıdır. Yani İslam'da inananlara "sizin için monarşi veya oligarşi veya demokrasi daha hayırlıdır" tarzında bir hüküm va'z edilmemiştir. İslam'da en iyi (ideal) yönetimin ne olduğu açıkça belirtilmezken, "ne olmadığı", yani "en kötü yönetimin" ne olduğu ifade edilmiştir. İslam'da anarşizm, kargaşa ve kaos "en büyük kötüdür." Kuran'da devlet kelimesinin sadece bir yerde (Haşr, 59/7) geçtiğini ve bugünkü modern anlamından ziyade servetin belli ellerde dolaşımını belirten ekonomik ve sosyal bir anlam taşıdığını ifade eden Uludağ (2014: 35) şu tespiti yapmaktadır:

"Kuran'da modern anlamda devlet kavramı yoktur. Devletin ne ismi, ne biçim ve yapısı, ne teşkilatı, ne esasları ve çalışma tarzı hakkında Kuran'da hiçbir şey söylenmediği gibi devleti yönetenlerin nitelikleri, nasıl iş başına gelecekleri, iş başına geldiklerinde devleti nasıl yönetecekleri ve hangi şartların oluşması halinde ve ne şekilde görevlerine son verileceği, göreve kimlerin son verme yetkisine sahip oldukları konusunda da açık bir ifade yoktur."

Bununla birlikte İslam siyasi düşüncesinde devlet kurumunun ikincil planda konumlandırıldığını söylemek mümkün değildir. İslam devlet kurumunu kazuistik bir yöntem çerçevesinde ele almamıştır; ama varlığı ve işlevleri yönüyle devlet kurumu oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Sasanilerin kurucusu I. Ardeşir bin Babek'in yazdığı *Ahd* adlı vasiyetnamede geçen "din ve devlet ikiz kardeşir"² ifadesi hem Maverdi'nin (2008: 13) hem de Gazali'nin eserlerinde sıklıkla dile getirilmektedir (Kahveci, 2012: 148).

İkinci temel husus ise yöneten-yönetilen ilişkisinin niteliğidir. Devletin, boyunduruğu altında bulunan halka karşı takınacağı katı, zorba ve zalim tutumlar karşısında halkın nasıl hareket etmesi gerektiği konusunda da tartışmaya kapalı, kesin ve açık bir kural yoktur. Bu durum İslam siyaset düşüncesinde çok farklı yaklaşımlarla açıklanmaya çalışılmaktadır. Dolayısıyla iktidarın oluşumundaki belirsizliğin benzeri muhalefetin keyfiyetinde de söz konusudur.

İki temel husustan birincisi olan idare biçiminin ne olacağı ile ilgili İmâmü'l-Harameyn lakaplı el-Cüveyni'nin³ (1028-1085) açıklama çerçevesi oldukça kullanışlıdır. Eş'ari kelimcisi ve Şafii fıkıh bilgini ve aynı zamanda İmam-ı Gazali'nin de hocası olan el-Cüveyni, el-Gıyâsi adlı eserinde *kat'ıyyat* ve *zanniyat* ayırımı üzerinden İslami siyasetin temel prensiplerini ve işleyişinin kuramsal sınırlarını ortaya koymaktadır (Cüveyni, 2016; Kavak, 2009). Aslında katıyyat ve zanniyat ayırımının teorik altyapısı fıkıh bilimindedir (Kavak, 2009: 22). Bu ayırım delillerin açıklanmasında ve hüküm vermede kullanılmaktadır. İslam fıkıhında deliller *kat'i* ve *zanni* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Başka anlam ve hüküm çıkarılmasına imkân vermeyecek şekilde açık ve kesin hüküm barındıran deliller *kat'i delillerdir*. Bu deliller bağlayıcıdır, ondan bir şey eksiltmek veya ona bir şey eklemek mümkün değildir. Dolaylı şekilde hüküm bildiren, yorum ve açıklama gerektiren, bu yönüyle farklı hükümlerin ve değerlendirmelerin mümkün olduğu deliller ise *zanni deliller* olarak tanımlanmaktadır (Bardakoğlu, 1994: 140). el-Cüveyni var olan bu kavramsallaştırmayı kullanarak; İslam'da birtakım kurucu temel ilkelerin olduğunu, bunun Kur'an ve Sünnet ekseninde şekillendiğini ve dolayısıyla kat'i bir hüküm içerdiğini ifade etmektedir. Bu kurucu prensipler adalet, emanet, bey'at, şur'a gibi Kur'an'da ve hadislerde sıkça vurgulanan temel ilkelerdir (Çaylak, 2015; Kahveci, 2012: 43; Şirvani, 1965: 25-27). Yönetim biçiminin ne olacağı, idarecilerin nasıl seçileceği, idarecilerin nasıl yöneteceği gibi hususlar ise el-Cüveyni tarafından *zanni* bir mesele olarak tanımlanmış ve bunların kurucu ilkeler ekseninde ve bağlayıcılığında farklı şekillerde yapılandırılabilceği dile getirilmiştir (Cüveyni, 2016: 43; Köse, 2009: 7). Bu ayrımlar dikkate alındığında, İslam'da devletin yapısı ve hükümet şekli kabuk ve ambalaj hükmündedir; fonksiyon ve işleyişi ise öz ve içerik gibidir. Kabuk ve ambalaj zaman, zemin ve şartlara göre değişebildiği halde özün değişmesi söz konusu değildir (Uludağ, 2014: 41).

İkinci temel husus olan yöneten-yönetilen ilişkisinin niteliği, zorba, azgın, cebbar, gaddar, müstebid veya sefiş şeklinde tanımlanan zalim otoriteye karşı (Uludağ, 2014: 136) nasıl hareket edileceğini ifade etmektedir. Bu hususta İslam siyaset düşüncesi geleneğinde oluşan ekoller Mustafa (2001)

tarafından sınıflandırılmıştır. Mustafa'ya (2001) göre İslam siyaset düşüncesi geleneğinde muhalefete dönük yaklaşımlar; devrimci (Medresetu's-Sevra), Sabır (Medresetu's-Sabr), temekküncü/temkinci (Medresetu'l-Temekkün) ekolleridir.

Devrim ekolü (Medresetu's-Sevra), zalim otoriteye karşı başkaldırıyı (huruc) savunmaktadır. İslam tarihinde ortaya çıkan Hariciler, ehl-i Şia gibi ilk siyasi fırkalar bu ekoldendir. Bu ekolün mensupları Kur'an ve hadislerdeki belli ifade ve söylemlerden yola çıkarak İslam'da devrime, zor kullanmaya meşru bir temel sağlamaya çalışmaktadır. Devrimci ekol mensuplarının bu açıdan değerlendirdiği ayet ve hadislerin başında Kur'an'ın Al-i İmran suresinin "sizden iyiliğe çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten alıkoyan bir topluluk bulunsun" ayeti ve Hz. Peygamber'in "sizden bir kötülüğü gören onu eliyle düzeltsin, gücü yetmezse diliyle düzeltsin, buna da gücü yetmezse kalbiyle buğzetsin, bu ise imanın en zayıfıdır" sözleri gelir (Mustafa, 2001: 228-231). Bu yönüyle devrimci ekol, zaman ve zemine bağlı kalmaksızın yönetilenlere zulüm eden, haksızlık yapan yozlaşmış tüm otoritelere karşı harekete geçilmesi gerektiğini ileri sürmektedir.

Sabır ekolü (Medresetu's-Sabr), taşkınlık, zulüm ve haksızlık karşısında tahammül etmeyi ifade etmektedir. Bu ekol idarecilerin zulümleri ve kötü yönetimleri karşısında sabretmeyi, hayır ve şerrin Allah'tan geldiğini ve tüm yapılanlarla ilgili hükmün Allah tarafından verileceğini ön plana çıkarır. Bu anlamda pasif bir muhalefet öngörülerek iktidara isyan etmek teşvik edilmez. Bu ekolün temel dinamiği; zarurât-i hamse (beş zaruri esas) denilen; dinin, canın (hayat), aklın, neslin (namusun) ve malın korunması noktasındaki hassasiyettir. İslam'da muhalefet geleneği kavramsallaştırılmasında genel olarak Ehl-i Sünnetin ve Şiiiler arasında ise İsmâ Aşeriyye İmamiyesinin daha çok sabır ekolüyle özdeşleştirildiği görülmektedir⁴. Örneğin, ehl-i sünnet mezhebinin önemli isimlerinden olan Hasan Basri'ye dönemin zalim yöneticilerinden olan Haccac-ı Zalim'e isyan konusunda fikirleri sorulduğunda "bence onunla savaşmayın. Çünkü şayet o Allah'tan size gelen bir ceza ise, siz kılıçlarımızla Allah'ın cezasına karşı koyamazsınız. Eğer o Allah'tan size gelen bir bela ve musibet ise, Allah hükmünü verinceye kadar sabredin, çünkü o hüküm verenlerin en iyisidir" demiştir (Mustafa, 2001: 277). Bu noktada belirtilmesi gereken bir husus da, bu tutumun; zulüm, haksızlık, taşkınlığın meşrulaştırılması, normalleştirilmesi, onaylanması veya küçümsenmesi anlamına gelmediğidir (Mustafa, 2001: 271-273).

Üçüncü ve son muhalefet ekolü olan temekküncü/temkinci ekol (Medresetu'l-Temekkün) ise, zalim iktidar karşısında harekete geçmek için zaman ve zemini gözetmeyi, şartların olgunlaşmasını beklemeyi esas alır. Bunun için bu ekole uygun zamanı "bekleme ve gözetleme" (intizâr ve terakkub) ekolü veya "güç yetirmeyi şart koşan" (iştirâtu'l-kudret) ekolü de denilmektedir. Bu ekolün aynı zamanda muhalefeti ekonomik bir yaklaşımla (rasyonel tercih/ rational choice) ele aldığını söylemek de mümkündür. Çünkü mevcut/aktüel zarar ile tepki konulduğunda karşılaşılabilecek muhtemel zarar arasında bir mukayese yapılarak hareket edilmesi hedeflenmektedir. Bu ekolün en önemli temsilcilerinden olan İbn Teymiyye "zararların ve zararların, iyiliklerin ve kötülüklerin çatıştığı konularda daha üstün olan tercih edilmelidir" demektedir (Mustafa, 2001: 271-273). Bu

yönüyle temekküncü ekol, "devrim" ile "sabır" ekolleri arasında kalan bir düzeyi temsil etmektedir. Mu'tezile ile birlikte Ehl-i Sünnetin Hanefi mezhebinin kurucusu olan Ebu Hanife de bu ekol içinde değerlendirilmektedir.

2.2. St. Augustine

Saint St. Augustine'in asıl adı Aurelius Augustinus'ur. Hippolu St. Augustine ya da kısaca St. Augustine olarak da bilinmektedir. St. Augustine, dönemin Roma İmparatorluğu'nun bir eyaleti olan bugün Cezayir'in sınırlarındaki Thagaste'de 354 yılında Pagan bir baba (Patricius) ile Hristiyan dindar bir annenin (Monica) çocuğu olarak doğmuştur. Aziz Ambrose, Aziz Jerome (Hieronymus) ve Büyük Gregory ile birlikte Kilise Babaları'ndan ve kilisenin doktor unvanlı otuz altı önemli isimlerinden biridir (Ağaoğulları, 2014: 218-222; Brown, 2000: 7; Runkle, 1968: 76).

St. Augustine doğduğu Thagasta'da dil (Latince) ve hitabet eğitimini aldıktan sonra kendini daha iyi geliştirmek için 371 yılında 17 yaşındayken Kartaca'ya gitmiştir. Kartaca'da aile baskısının olmaması etkisiyle rahat bir ortam bulmuştur. Kartacalı bir kızla 15 yıl sürecek ve bir erkek çocuk sahibi olacağı evlilik dışı ilişkisi de bu dönemde başlamıştır. Kartaca'da hitabet öğrencileri arasında popüler olan Çıçero'nun Hortensius adlı eserinden etkilenen St. Augustine, kitabı İncil ile kıyasladığında İncil'in yavan kaldığı düşüncesine varmıştır (Augustinus, 2010: 83). Zaten Kartaca'ya gittikten yaklaşık bir yıl sonra o dönem Afrika'da etkili olan Maniheizmi keşfetmesi ve dokuz yıl bu çevrelerde takılmasında da bu düşüncesi etkili olmuştur (Augustinus, 2010: 84-91; Brown, 2000: 35-49).

St. Augustine, Kartaca'dan sonra tekrar 375 yılında Thagaste'ye dönüp dil bilgisi ve hitabet öğretmenliği yapmış, bir yıl sonra tekrar Kartaca'ya dönüp öğretmenliğe burada devam etmiştir. Buradan da 383 yılında 28 yaşındayken önce Roma'ya daha sonra Milano'ya gitmiştir. Milano'ya gitmesi hayatında bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü Hristiyan olmasında etkili olacak olan Ambrose ile burada tanışmıştır. Kendisi de iyi bir hatip ve aynı zamanda Milano'nun ünlü piskoposu olan Amrbose'un vaazlarının da etkisiyle 386 yılında 31 yaşında Hristiyan olmuş ve Ambrose tarafından oğluyla birlikte vaftiz edilmiştir. St. Augustine, Milano'da Hristiyanlık düşüncesine ısınmaya başladığı süreçte neo-platonculuktan da etkilenmiştir. Daha sonraki dönemlerinde Hristiyan düşüncesine katkıları da neo-platoncu fikirler ekseninde olmuştur (Brown, 2000: 69-78; Şenel, 1991: 307-308; Tunçay, 2006: 363-364).

St. Augustine 387 yılında Hristiyanlığı kabul ettikten bir süre sonra Thagaste'ye dönmüş ve yoğun ibadetle meşgul olmuştur. 391 yılında ise Hippo halkının isteğiyle oy birliğiyle Kilise'ye rahip olarak atanmıştır. 396 yılında Hippo piskoposu Valerius kendi iradesiyle bu görevi St. Augustine'e devretmiştir. Piskoposluğu döneminde St. Augustine, arkasında devletin desteğini de alarak Donatistlerle⁵ ve Pelagiusçularla⁶ mücadele etmiştir (McClelland, 1996: 94; Coleman, 2001: 59-60). St. Augustine 430 yılında piskoposluk yaptığı Hippo, İspanya'yı geçen Vandalların kuşatması altındayken 76 yaşında ölmüştür (Klosko, 2012: 223-224; Sabine, 1969: 185-193).

St. Augustine'in eserlerine bakıldığında yaklaşık 172 kitabı, 200 mektubu ve 400 vaazı (sermons) olduğu ifade edilmektedir (Mendelson, 2016). En önemli eserleri 413-427 yılları arasında yazdığı *De Civitate Dei* (Tanrı'nın Şehri), 397-401 yılları arasında yazdığı ve otobiyografik bir niteliği de olan *Confessiones* (İtiraf) adlı kitaplarıdır. *De Civitate Dei* (Tanrı'nın Şehri) kitabı için genel olarak paganların Roma'nın çöküşünden, özellikle kentin 410 yılında Alarik önderliğindeki Vizigotlar tarafından yağmalanmasından Hristiyanlığı sorumlu tutmalarına karşı yazıldığı, apolojist bir karakteri olduğu belirtilir. Bu husus, çalışmanın ilk on kitabında çok açık görülür. Fakat kitap ilerledikçe aslında bir açıdan İncil'i tefsir eden, İncil'de bahsedilen konuları açıklayan; buna dönük tartışmalara karşı savunmalar geliştiren bir mahiyeti de bulunmaktadır. Örneğin 16. ve 17. kitapta İsrailoğullarından çeşitli peygamberlerden bahseder. Yine 13. kitabın 17. bölümü (Augustine, 1998: 559-562) dünyevi bedenlerin tekrar diriltilebilir olmadığını iddia edenlere karşı argümanlar geliştirir. Dolayısıyla bu kitabın sadece Roma'nın yıkılışında Hristiyanlık dinini suçlayan paganistlere karşı yazıldığı söylemek eksik olacaktır. *Confessiones* (İtiraf) adlı eseri ise çocukluktan itibaren hayatını günah çıkartma şeklinde aktardığı eseridir.

3. Sabır Ekolü ve St. Augustine'in Siyasi Düşüncesi: Benzerlikler Açısından Bir Karşılaştırma

Din ve siyaset ilişkisinde; İslam'ın öngördüğü anlayış ile Hristiyan siyasi düşüncesi arasında özsel (essential) nitelikte önemli farklar vardır. Hristiyanlıkta "iki kılıç teziyle" din ve dünya otoriteleri arasında bir sınır çizilirken; İslam'da "iki kılıç teorisi", birbirinden ayrı ruhani ve laik otoriteler yoktur. Teoride halifenin (din-ibadet) ve emirin (dünya-siyaset) makamları tek ve aynı kişide birleşmiştir (Rosenthal, 1996: 36). Bu ilk akla gelen ve en önemli farklardan biridir. Bununla birlikte İslam siyaset düşüncesinin Sabır ekolü ile St. Augustine'nin siyasi düşünceleri arasında dört başlıkta toplanabilecek benzerlikler bulunmaktadır. Bu benzerlikler şu şekilde sıralanabilir:

- (i) İdeal bir rejim, idare biçimi, hükümet sisteminin öngörülmemesi
- (ii) Yönetim sisteminde adalet kavramının önemi ve konumu
- (iii) Zalim ve zorba iktidara karşı direnmemesi
- (iv) Otoritenin zorbalıktan dolayı cezalandırılacağı ve zorbalığın yönetilenler (tebaa, subjeler) için hem imtihan hem de bir ceza olduğu fikri

3.1. İdeal Yönetim Sisteminin Öngörülmemesi

İslam'da edile-i şeriyye de denilen Kitap (Kur'an), Sünnet, İcma ve Kıyas ekseninde sınırları katıyetle çizilmiş bir idare biçimi söz konusu değildir. Bir otoritenin varlığını şeri veya akli temellere dayandırarak vacip olduğu noktasında çeşitli görüşler ileri sürülmüş olsa da (Cüveyni, 2016: 35-41) idarenin şekli, yapı ve organları, çalışma usul ve esasları, yöneticilerin nitelikleri, seçilme usul ve esasları, azledilme şartları gibi konularda bağlayıcılığı tartışmasız olan esas ve kurallar bulunmamaktadır (Uludağ, 2014: 35).

St. Augustine de *Tanrı'nın Şehri*'nin beşinci kitabı/on yedinci bölümünde "bu hayatın ölümlü ve bir sonu olduğu düşünüldüğünde, kimin iktidarı altında ve nasıl yaşandığının

ne önemi var?" diyerek yönetim biçimi ve iktidarın elde edilme ve kullanım biçimlerinin önemsiz olduğunu vurgulamaktadır (St. Augustine, 1998: 217). St. Augustine'i bu dünyadaki politik işleyişin önemsiz olduğuna götüren düşünce; bu dünyanın doğal değil, özel mülkiyet, kölelik gibi yapay bir kurum olduğu ve insanoğlunun işlediği günahın bir sonucu ve cezası olarak ortaya çıkmasıdır. Çünkü St. Augustine'e göre, Adem ile Havva'nın Tanrı'ya karşı işledikleri "asli günahın/original sin" sonucu olarak cennetten kovulmasıyla bu dünyada insan yaşamı bir ceza halini almıştır. İnsanın doğasında olmayan ölüm, sefalet, suçlar, birbirleriyle olan düşmanlıkları bu düşüşün ve asli günahın sonucudur. Bunlar, "cennette işlenen çirkin kötülüğün" gerekli sonucu ve topyekûn cezalandırılmasıdır (Deane, 1963: 17). St. Augustine, İncil'de kendi kardeşini öldüren Kabil'den "yer devletin" kurucusu olarak bahsedilmesini de bu açıdan değerlendirir (St. Augustine, 1998: 647; Abramson, 2012: 171). St. Augustine için dünya hayatının bir unsuru olan devlet de bunun gibi insanların kendi amaçlarına hizmet etmesi için ortaya koydukları yapay ve insan-ürünü (artificial) bir kurumdur, insan yaşamının organik bir parçası değildir (Nelson, 1982: 80; Weithman, 2001: 234).

3.2. Yönetim Sisteminde Adalet Kavramının Önemi ve Konumu

Adalet kavramı İslam'da sıklıkla vurgulanan en temel ilkelerden biridir. Kur'an'da İslam'ın adaleti emrettiği (Nahl, 16/61), hâkimiyetin, iktidarın, idarenin ve hükümet etmenin adalete dayanması lazım geldiğini, bu işlerde adaletle hareket edilmesi gerektiği (Nisa 4/58) vurgulanmaktadır (Uludağ, 2014: 37). Hadislerde Hz. Peygambere atfedilen adalet ile ilgili önemli sözler bulunmaktadır. "İmamın raiyesine bir gün adaletle hükmetmesi altmış yıl ibadet etmesinden daha hayırlıdır" hadisi bunlardan biridir (İbn Cemâa 2010: 44). Yine Gazali "mülk (devlet-otorite), küfür (Allah'a inanmamak) ile devam eder ama zulüm ile devam etmez" sözünü de Hz. Peygamber ile ilişkilendirmektedir (Maverdi, 2008). Bu yönüyle İslam'da siyasetin temel ayırım noktası, itikat ve teolojik bir eksen üzerinde değil; adalet üzerinden yapılarak siyaset-i zalime, siyaset-i adile (Apaydın, 2009: 299) gibi iki ana kategori haline alır. İslam'da siyaset düşüncesinde temel ve ortak ilkelerden biri olarak kabul edilen beyat "adaleti ikame etmen, Allah'ın kitabında ve Resûlünün sünnetindeki imamete ilişkin farzları yerine getirmen şartıyla gönül rızasıyla sana bey'at ettik" (İbn Cemâa 2010: 37) şeklinde yapılır, burada ilk ifade edilen ve bey'atın ilk şartı olarak dile getirilen "adaleti ikame etme"dir. Yine Osmanlı Devletindeki Adâlet Dairesi (Dâire-i Adliye)⁷ de İslam'da adalet kavramına verilen önemin bir sonucu olarak bu kavramın imparatorluk yönetim sisteminde ve zihniyetinde kurumsallaşmasıdır (Okumuş, 2005: 46).

İslam siyaset düşüncesinde Kur'an ve Sünnette önemli bir işlev biçilen adalet kurumuna tüm mezheplerde olduğu gibi Sabır ekolü içerisinde konumlandırılan Ehl-i Sünnette de önem verilmektedir. Ehl-i Sünnet bilginlerinin düşüncesinde yaygın ve sıklıkla "her şeyi yerli yerine koymak ve herkese hakkını vermek" olarak tanımlanan adalet (Şirvani, 1965: 42) Kur'an ve Sünnette belirtilen hususlar dışında sahabe ve diğer önemli imamlardan da bu açıdan faydalanılmaktadır. Hz. Ali'nin "adaleti hâkim kılan

bir imam (otorite) sağanak halindeki yağmurdan daha hayırlıdır” sözü de bu bağlamda değerlendirilmektedir (Turtuşi, 2011: 149)

Adaleti “herkese hak ettiğini verme erdemi” (Deane, 1963: 119) olarak tanımlayan St. Augustine (1998: 147-148) de bir krallık ile haydut çeteleri arasındaki farkın adalet sayesinde ortaya çıktığını, adaletin olmaması durumunda krallığın haydut çetelerinden bir farkının kalmayacağını ifade ederek adaletin önemine dikkat çekmektedir:

“Adalet sökülüp atıldığında, krallıkların büyük haydut çetelerden ne farkı kalır? Büyük haydut çeteleri de bir anlamda küçük krallıklar değil midir? Çeteler insanlardan oluşur, bir prensin yetkisiyle yönetilir, bir birlik sözleşmesiyle birbirlerine bağlıdır ve yağma ve ganimetler de daha önce anlaşılan kurallar ekseninde paylaşılır. Sürekli insanların dâhil olmasıyla bu çete toprak alacak, belli bir yönetim mekanizması kuracak ve şehirler işgal ederek insanları boyunduruğu altına alacak büyüklüğe eriştiğinde bir ölçüde krallık adını alacaktır. Krallık ismi açgözlülüğü ortadan kalktığı için değil; cezadan muafiyetin eklenmesinden dolayı verilmektedir. Büyük İskender ile bir deniz korsanı arasında geçen konuşma da bu gerçeği göstermektedir: Büyük İskender, korsana neden denizlerde haydutluk yaptığını sorunca, korsan “benim yaptığım senin tüm dünyayı ele geçirmenle aynı şey. Fakat bunu küçük bir gemiyle yaptığım için bana haydut deniliyor; sen benim yaptığım işi büyük bir donanma (filo) ile yaptığın için imparator oluyorsun” (St. Augustine, 1998: 147-148).

3.3. Zalim ve Zorba İktidara Karşı Direnmeme (İtaat)

İslam’da (Al-i İmran, 3/32, Nisa, 4/59) Allah’a, peygambere ve fiilen iş başında olan devlet ve siyaset adamları olan ulu’l-emre itaat edilmesi emredilmektedir (Uludağ, 2014: 37). İslam siyasi düşüncesinde itaat, devletin varlığı ve gerekliliği, dünyada insanların dinin, canın (hayat), aklın, neslin (namusun) ve malın korunması, anarşi ve kargaşanın ortadan kaldırılarak belli bir düzen ve emniyetin sağlanması noktasında temellendirilir. Şirvani (1965: 21) Kur’an’ın hüsrana ve fitneden (ziyan ve nizamsızlıktan) daha çok hor gördüğü pek az şey olduğunu, Kur’an’da (2/3) Allah’ın insanın yaratılışını meleklerle bildirdiği zaman meleklerin dile getirdikleri ilk hususun insanların bozgunculuk ve kan akıtma ihtimali olduğunu ifade etmektedir. Kur’an’da (14/35) Hz. İbrahim’in Mekke’yi kendisine ve çocuklarına mekân olarak seçtikten sonra Allah’tan Mekke topraklarının emniyet, huzur ve barış içinde olmasını dilediği de belirtilmektedir (Şirvani, 1965: 22).

Devletin güvenlik, huzur ve düzenin sağlanması noktasında önemli bir kurum olması, İslam siyasi düşüncesinde Sabır ekolünün otoriteye itaat edilmesini, isyan ve kargaşadan uzak durulmasını meşrulaştırılmasında önemli rol oynamıştır. Bu düşünce “sultanın kırk yıllık zulmü raiyyenin (halkın) bir anlık sultansız kalmasından daha iyi” olduğunun dile getirilmesini beraberinde getirdiği gibi “bir padişahta yedi evliya kuvveti vardır” denilerek yöneticiye bir ölçüde kutsallık atfedilmesine de yol açmıştır (Han, 1995: 159, Uludağ, 2014: 122). Önemli itikat bilginlerinden ve Eş’arilik mezhebinin kurucusu da olan Eş’ari “imamlara karşı ayaklanmayı hak olarak kabul edenlerin hatalı olduklarını, her ne zaman olursa olsun, onların doğrudan uzaklaştıklarını iddia ediyoruz. Biz imamlara karşı silahlı ayaklanmaya ve iç savaşa muhalifiz” demektedir (Han, 1995: 158; Farsakh, 1995: 121).

Gazali de İslam’da açıkça yasak (haram) kabul edilen konularda belli şartların sağlanması halinde kolaylık sağlandığından yola çıkarak otoriteye itaat edilmesi gerektiğini aşağıdaki şekilde açıklamaktadır;

“Biz biliyoruz ki, ölü hayvan yemeye izin yoktur, açlıktan ölmek ise daha kötüdür. Halifeliğin ebediyen öldüğünü ve bir daha gelmeyeceğini iddia edenlere sormak isteriz: Otorite boşluğu sebebiyle sosyal hayatın durması ve anarşi mi; yoksa ne olursa olsun, mevcut iktidarın kabulü mü tercih edilmelidir?” (Han, 1995: 158).

St. Augustine’in siyasi düşüncesinde dinsizlik ya da haksızlık eylemlerine zorlanmadığı müddetçe devlete ve onun kurallarına itaat zorunludur (Ağaoğulları & Köker, 1991: 140; Parkinson, 1984: 134). St. Augustine’in bu yaklaşımında Hz. İsa’nın kendi deneyiminin de etkisi vardır. Çünkü Hz. İsa, kendi takipçilerini, kurulu düzene karşı direnmeye teşvik etmemiş, bunu kendi hayatında da kendisini tutuklamak için gönderilen askerlere direnmek için havarilerinin yaptıkları planlardan vazgeçmelerini emrederek göstermiştir. İncil’de geçen “öyleyse Sezar’ın hakkını Sezar’a, Tanrı’nın hakkını Tanrı’ya verin” sözü de siyasi otoritelerin Tanrı’nın emirlerine karşı ihmal ve itaatsizliği gerektirmeyen/içermeyen tüm emirlerine uymalarının gerektiğinin açık bir ifadesidir (Deane, 1963: 2). St. Augustine otoriteye itaati dört temel üzerinden açıklamaya çalışmaktadır. Bunlardan birincisi yönetilenlerin maruz kaldığı zulüm, haksızlık onlara yaratıcının bir gazabı olabilir. İkincisi, insanların itaat etmeyip, isyan etmeleri çoğunlukla sonuç alınamayan başarısız girişimlerdir. Ayrıca yöneticiler zalim ve zorba da olsa pozitif bir sosyal amaca da hizmet edebilecekleri gibi manevi bir amaca da hizmet edebilir (Runkle, 1968: 85).

3.4. Otoritenin Zorbalıktan Dolayı Cezalandırılması, Zulüm ve Zorbalığın Yönetilenler İçin Hem İmtihan Hem de Bir Ceza Olması

İslam siyasi düşüncesinin sabır ekolü ile St. Augustine’in siyasi düşüncesinde, zorba bir rejim ile yönetilenlerin durumlarının değerlendirilirken hem yönetenler (otorite) hem de yönetilenleri ilgilendiren tespitler ve varsayımlar söz konusudur. Bu yönüyle yönetim mekanizmasına bütüncül bir yaklaşım sergilenmekte; hem yöneten hem de yönetilenler ekseninde iki taraflı bir açıklama getirilmektedir. Öncelikle yöneticiler açısından değerlendirildiğinde Sabır ekolü ile St. Augustine, yönetenlerin yani otoritenin yaptıklarından sorumlu olduğunu ifade etmektedir. Sabır ekolünde yönetici eğer faydalı ve güzel işler yerine getirirse, düzenlik, esenlik ve adaleti toplumda inşa ederse Allah tarafından ödüllendirileceği; emri altındaki halka haksızlık ve zulüm yaptığı durumlarda ise cezalandırılacağı belirtilmektedir (Ann, 1981: 57; Turtuşi, 2011: 39). Benzer şekilde St. Augustine’in siyasi düşüncesinde de yönetilenlere zulüm ve haksızlık eden otoritelerin bir yönüyle kendilerine zarar verdiği belirtilmektedir (Parkinson, 1984: 134).

İkinci olarak, hem Sabır ekolünde hem de St. Augustine’in siyasi düşüncesinde zorba bir yönetim altında yaşayan, haksızlığa uğrayan halkın bu durumu, geçmiş günahlarına bir kefarete (ceza) hem de bunun kendileri açısından Yaratıcının takdiri ettiği bir sınama (imtihan) olarak görmeleri gerektiği şeklindedir. Örneğin Turtuşi (2011: 135)

bu bağlamda “bilginler eğer hükümdarın işleri size düzenlik, esenlik, birlik ve adalet getirmişse, Allah’a şükredin, hamdi bolca yapın. Eğer istemediğiniz şeyleri getirmişse bunu günahlarınıza yorun. Günah işlediğiniz için kerih (kötü) gördüğünüz şeylerin başımıza geldiğini düşünün” demektedir. St. Augustine de devleti Adem ve Havva'nın cennetten kovuluşuyla ilişkilendirerek yaşadıkları zulüm ve zorbalığın hem işledikleri suç için verilen bir ceza (kötü insanlar için) hem insanların bu suçlarını telafi etme imkânını da sağlayan bir araç, hem de erdemlerinin sınanması (iyi insanlar için) olarak nitelendirmektedir (Deane, 1963: 117). St. Augustine'nin (1998: 147) “adaletsiz yöneticiler tarafından kendilerine uygulanan tüm kötülükler (haksızlıklar) suçun cezalandırılması değil, erdemlerin sınanmasıdır. Bu nedenle iyi adam, köle olmasına rağmen özgürdür; ama kötü adam, hükümdar bile olsa, bir köledir.” ifadesi bu gerçeğin bir yönünü teşkil etmektedir.

Üçüncü olarak, hem Sabır ekolünde hem de St. Augustine siyasi düşüncesinde zorba yönetim her zaman ve zeminde yönetilenlerden bağımsız olarak değerlendirilmez. Bazı durumlarda yönetilenlerin içinde bulunduğu toplumsal hayattaki düzensizlikler, gayri-ahlaki davranışlar, dinden uzaklaşma gibi nedenlerden dolayı kötü bir yönetimin meydana geldiği ifade edilerek, yönetenlerin bir yönüyle toplumun aynası olduğu belirtilmektedir (Turtuşi, 2011: 339). Sabır ekolünün bu yöndeki tutumunda Kur'an'daki (En'am, 6/129) “işte biz, kazanmakta oldukları günahlar sebebiyle zalimlerin bir kısmını diğer bir kısmına böyle musallat ederiz” ve “Şüphesiz ki, bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe (bozmadıkça) Allah onların durumunu değiştirmez.” (Rad, 13/11) ayetleri ve Hz. Peygambere izafe edilen “nasılsanız, öyle yönetilirsiniz (siz nasıl olursanız yöneticileriniz de aynı öyle olur)” söyleminin etkisi bulunmaktadır. St. Augustine'nin (1998: 960) şu ifadesi de benzer şekilde yönetim mekanizmasının karşılıklı ilişkilere dikkat çekmektedir:

“Eğer insan topluluğu sevdikleri unsurlar üzerinde anlaşmaya varmış rasyonel varlıklar bütünü olarak algılanırsa ..., bu anlaşmanın nesnelere, unsurları ne kadar iyi olursa insanlar da o derece iyi olur; bu anlaşmanın (bu sevginin) nesnelere, unsurları ne kadar kötü olursa o insan topluluğu da o kadar kötü olur.”

4. Sonuç ve Değerlendirme

İslam siyaset düşüncesinde Sabır ekolü olarak sınıflandırılan ekol ile patristik felsefenin en önemli isimlerinden olan ve Thomas Aquinas'a kadar Ortaçağ Hristiyan siyasi düşüncesinin temel çerçevesini belirleyen St. Augustine'nin siyasi fikirleri arasında benzerlikler bulunmaktadır. Bu benzerlikler; ideal bir hükümet sisteminin öngörülmemesi, yönetim sisteminde adalet kavramının önemi ve konumu, zalim ve zorba iktidara karşı direnmemenin önerilmesi ve otoritenin zorbalıktan dolayı cezalandırılacağı ve zorbalığın yönetilenler (tebaa, subjeler) için hem imtihan hem de bir ceza olduğudur.

Din ve siyaset ilişkisinde; “iki kılıç teziyle” din ve dünya otoriteleri arasında bir sınır çizen, birbirinden ayrı ruhani ve laik otoriteler inşa eden Hristiyan siyaset düşüncesi ile bunun tam zıttı olarak halifenin (din-ibadet) ve emirin (dünya-siyaset) makamlarını tek ve aynı kişide birleştiren İslam siyaset düşüncesi arasında özsel (essential) nitelikte önemli

farklar olduğu düşünüldüğünde bu benzerlikler ilginç ve önemli bir hal almaktadır. Bu benzerliklerin altında yatan dinamiklerin ne olduğunu, bunun neden kaynaklandığının açıklanması da bu ölçüde önemlidir. Bu noktada Sabır ekolünün şekillenmesinde önemli rol oynayan İslam düşünürleri ile St. Augustine'nin yaşadığı dönemdeki koşulların niteliği belirleyicidir. Çünkü bu dönemler kargaşa, anarşi ve kaosu hâkim olduğu dönemlerdir ve bu kişilerin yazdıkları eserler bir yönüyle bu şartların ürünüdür (*livre de circonstance*). İbni Cema, Moğol ve Haçlı seferlerini görmüştür, İmam Gazali, Müslümanlar arasında ortaya çıkan görüş ve düşünce farklılıklarının şiddetlendiği bir dönemde yaşamıştır. Aynı şekilde St. Augustine de Roma'nın barbarlar tarafından istilasını tecrübe etmiştir. Dolayısıyla koşulların benzer olmasının, tespit ve önerilerin de benzerliğini beraberinde getirdiğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte bahsi geçen benzerliklerin sadece dört başlık ile sınırlı olduğunu söylemek mümkün olmadığı gibi, bu benzerliklerin bu ikisini birbiriyle özdeş haline getirdiğini söylemek de mümkün değildir.

Son olarak Sabır ekolü içerisinde değerlendirilen görüşlerin İslam'da muhalefeti işlevsiz hale getirdiğini ve iktidardan yana tavır aldığını söylemek mümkün müdür? Kanaatimce bu görüşleri yukarıda da belirttiğim gibi tarihsel olgular dâhilinde ele almak gerekir. Amerika'nın Irak işgali veya Arap Baharı ekseninde ortaya çıkan Libya ve Suriye örnekleri de bu açıdan değerlendirilebilir. Devrim heyecanıyla devasa Saddam Hüseyin heykelini balyozla yıkmaya çalışan Iraklı Kadim Şerif Hasan el Jaburi'nin “Elimde olsa heykeli yeniden dikerdim ama öldürülmekten korkuyorum, Saddam sonrası Irak giderek daha da kötüleşiyor. Bush ve Blair yalancı, eğer bir mücrim olsaydım onları kendi ellerimle öldürürdüm⁸” demesi ya da nice kadınların, erkeklerin dillerini dahi bilmediği ülkelerin kaldırılmalarında dilenir hale gelmesi bu bakış açısını anlamlandırmaktadır. Aynı şey St. Augustine'nin yaklaşımı için de söylenebilir.

Notlar

¹ St. Augustine'in *Confessiones* ile *De libero* adlı eserleri Türkçe'de bulunmaktadır. St. Augustine (1999), *İtirafnar*, çev. Dominik Pamir, İstanbul: Kaknüs; Augustinus, A. (2010). *İtirafnar*, çev. Çiğdem Dürüşken. İstanbul: Kabalcı; Augustinus. (2015). *İstencin özgür tercihi üzerine*. (çev. Metin Topuz). İstanbul: Say Yayınları. Ayrıca bazı siyasi düşünce tarihi kitaplarında St. Augustine'nin kitaplarından seçme parçalar bulunmaktadır. Bkz. Tunçay, M. (2006). *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi Seçilmiş Yazılar Eski ve Orta Çağlar*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

² Tam ifadesi: “Din ve devlet ikiz kardeşlerdir. Birinin yardımı olmadan diğerinin ayakta durabilmesi mümkün değildir. Din, temel; devlet ise onu koruyan bir askerdir. Devletin mutlakabir temeli olması gerektiği gibi bu temelin de mutalka kendisini koruyan bir muhafıza ihtiyacı vardır. Muhafızı olmayan şey, yok olmaya mahkum olduğu gibi temel olmayan şey de yıkılmaya mahkumdur” (Maverdi, 2008:13)

³ Tam adı Eb'ül-Meali Rüküddin Abdülmelik b. Abdillâh b. Yusuf el-Cüveynî et-Tai en-Nisaburi olan el-Cüveynî 1028 yılında bugünkü İran sınırlarındaki Horasan'da doğmuş, 1085 yılında yine Horasan'da vefat etmiştir (Ed-Dîb, 1993: 141-144).

⁴ Bu noktada ehl-i sünnet vel-cemaat kavramının muğlaklığı bir yana, ehl-i sünnet vel-cemaat mezhebinin tamamının bu ekolden olduğunu söylemek mümkün değildir. Mustafa (2001: 316-325) bu kavramsallaştırmada Hasan Basri, Said b. El-Museyyeb, Malik b. Enes, İmam Şafii ve Ahmed b. Hanbel'i Sabır ekolü, bununla

birlikte dört mezhep imamlarından biri olan İmam Ebu Hanife'yi ise temekküncü ekol dahilinde ele almaktadır. Bu çalışmada Sabır ekolü, ehl-i sünnet vel-cemaat içinde sayılan farklı kişilerin görüşleri ekseninde ortaya konulacaktır.

⁵ Donatizm: Hz. İsa'nın tam bir tanrı vasfı edindiğini, fakat tam bir insanlığı oluşturmadığını, Mesih'in bedeniyle kelamın doğrudan birleşerek onun ruhunun yerini aldığı iddia eden Kuzey Afrika'da 4. yüzyılda ortaya çıkan Hristiyan mezhebi (Aydın, 1998: 355). Donatizm üzerine yazılan bir çalışma için bkz. Turgut, Ramazan (2011). *Donatizm*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

⁶ Pelagiusçuluk: St. Augustine'in mücadele ederek aforoz ettiği bu mezhep, V. yüzyılın başlarında ortaya çıkmış, VI. yüzyılda ortadan kalkmıştır. Pelage ve Celestius adlı iki keşiş aslı günahı inkâr ederek bireyin sahip olduğu iyilik yapma gücüyle kendi kurtuluşunu sağlayabileceğini ileri sürmüştür (Aydın, 1998: 355).

⁷ Kınalızâde Ali Efendi (1510-1572) Adalet dairesini Aristo'nun İskender'e verdiği öğütlerden belli önermeler halinde şu şekilde izah etmektedir: 1. Adldır mucib-i salâh-ı cihan (Adâlettir dünya düzen ve kurtuluşunu sağlayan) 2. Cihan bir bağıdır dıvarı devlet (Dünya bir bahçedir, duvarı devlet) 3. Devletin nâzımı şeriattır (Devletin nizamını kuran Allah kanunudur) 4. Şeriate olamaz hiç hâris illa mülk (Allah kanunu ancak saltanat ile korunur). 5. Mülk zabt eylemez illa leşker (Saltanat -devlet-, ancak ordu ile zaptedilir) 6. Leşkeri cem' idemez illa mal (Ordu, ancak mal ile ayakta kalır) 7. Malı cem' eyleyen raiyyettir (Malı toplayan halktır) 8. Raiyyeti kul ider padişah-ı aleme adl (Halkı idare altına ancak Cihan Padişahı'nın adâleti alır) (Okumuş, 2005: 46-47)

⁸ Milliyet Gazetesi (2016). Heykeli yıkan Iraklı pişman. (Erişim: 07.07.2016), <http://www.milliyet.com.tr/heykeli-yikan-irakli-pisman-dunya-2274080/>

Kaynakça

- Abramson, J. (2012). *Minerva'nın Baykuşu: Batı Siyasal Düşünce Tarihi*. (çev. İbrahim Yıldız). Ankara: Dipnot
- Ağaoğulları M. A., & Köker, L. (1991). *İmparatorluktan Tanrı Devletine*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Ağaoğulları, M. A. (2014). *Sokrates'ten Jakobenlere: Batı'da Siyasal Düşünceler*. İstanbul: İletişim Yayınları, 5. Baskı
- Ann, K. S. (1981). *State and Government in Medieval Islam: An Introduction to the Study of Islamic Political Theory: The Jurists*. Oxford University Press.
- Apaydın, H. Y. (2009). "Siyâset-i Şer'iyeye", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, C. XXXVII, 299-304
- Augustinus (2015). *İstencin özgür tercihi üzerine*. (çev. Metin Topuz). İstanbul: Say Yayınları
- Augustinus, A. (2010). *İtiraflar*. (çev. Çiğdem Dürüşken). İstanbul: Kabalıcı
- Aydın, M. (1998). Hristiyanlık (Mezhepler ve Tarikatlar). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 17, 353-358.
- Bardakoğlu, A. (1994). Delil. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 9, 138-140.
- Brown, P. (2000). *St. Augustine of Hippo: A Biography*. Univ of California Press.
- Coleman, J. (2001). St. Augustinus: Roma İmparatorluğunun Sonlarında Hristiyan Siyasal Düşüncesi. İçinde: (ed). B.

Redhead, *Siyasal Düşüncenin Temelleri*, (çev. Hikmet Özdemir), ss. 53-76, İstanbul: Alfa.

- Cüveynî (2016). *el-Giyasi: İslam'da başkanlık sistemi*. (çev. Abdullah Ünalın). İstanbul: Mevsimler
- Çaylak, A. (2015). İslam Siyasal Düşüncesine Hâkim Olan Genel ve Temel İlkeler. *Muhafazakâr Düşünce*, 11(43), 137-152.
- Deane, H. A. (1963). *The Political and Social Ideas of St. Augustine*. Columbia University Press
- Diyanet İşleri Başkanlığı (2018). Kur'an-ı Kerim Meali. (Erişim: 10.09.2017), <http://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf>
- Ed-Dîb, A. (1993). Cüveynî, İmamü'l-Haremeyn. *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt: 8, 141-144.
- Farsakh, A. M. (1995). Sünnî Halifelikle Şii İmamlığın Mukayesesi. İçinde: (ed.) K. Güleçyüz, *İslâm'da Siyaset Düşüncesi*, ss. 105-139. İstanbul: İnsan.
- Göze, A. (2015). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*. İstanbul: Beta Yay.
- Han, M. H. (1995). Ortaçağ İslam Siyasetinde Devlete Karşı Ayaklanma Teorileri. İçinde: (Ed.) K. Güleçyüz, *İslâm'da Siyaset Düşüncesi*, ss. 155-166. İstanbul: İnsan.
- İbn Cemâa, B. (2010). *Adl'e Boyun Eğmek: Ehl-i İslam'ın Yönetimi İçin Hükümler*. (çev. Özgür Kavak). İstanbul: Klasik.
- Kahveci, N. (2012). *İslâm Siyaset Düşüncesi*. Sinemis
- Kavak, Ö. (2009). Siyasî-Fikhî Ahkâmın Fıkıh Usûlü Zemininde Temellendirilmesi: Cüveynî'nin El-Giyâsî'sinde Kat'ıyyât-Zanniyyât Ayrımı ve Modern Yorumları. *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 27, 21-55.
- Klosko, G. (2012). *History of Political Theory: An Introduction Volume I Ancient and Medieval*. Oxford: Oxford University Press
- Köse, H. M. (2009). İslam Siyaset Düşüncesini Yeniden Okumak: Eleştirel Bir Giriş. *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 14(27), 1-19.
- Maverdi (2008), *Yönetimin Esasları (Özgün Adı: Teshîlü'n-Nazar ve Ta'cîcü'z-Zafer Fi Ahlaki'l-Melik ve Siyaseti'l-Mülk)*. (çev. M. Ali. Kara). İstanbul: İlke
- Mcclelland, J. S. (1996). *A History of Western Political Thought*. Routledge
- Milliyet Gazetesi (2016). Heykeli yıkan Iraklı pişman. (Erişim: 07.07.2016), <http://www.milliyet.com.tr/heykeli-yikan-irakli-pisman-dunya-2274080/>
- Mustafa, N. A. (2001). *İslam Düşüncesinde Muhalefet*. İstanbul: Ayışığı.
- Nelson, B. R. (1982). *Western Political Thought From Socrates To The Age of Ideology*. Prentice-Hall
- Okumuş, E. (2005). Osmanlılar'da Siyasal Bir Kurum Olarak Adalet Dairesi. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 3(5), 45-51.

- Parkinson, C. N. (1984). *Siyasal Düşüncenin Evrimi*. (çev. Mehmet Harmancı). İstanbul: Remzi, 2. Baskı
- Rosenthal, I. E. (1996). *Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi*. İstanbul: İz
- Runkle, G. (1968). *A History of Western Political Theory*. New York: Ronald Press Co.
- Sabine, G. (1969). *Siyasal Düşünceler Tarihi*. (çev. Alp Öktem). Ankara: Sevinç
- St. Augustine (1998). *The City of God Against The Pagans*, (edited and translated by R.W Dyson). New York: Cambridge
- St. Augustine (1999). *İtiraflar*. (çev. Dominik Pamir). İstanbul: Kaknüs.
- Şenel, A. (1991). *Siyasal Düşünceler Tarihi: İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş*. Ankara: Verso
- Şirvani, H. H. (1965). *İslam'da Siyasi Düşünce ve İdare Üzerine Araştırmalar*. (çev. Kemal Kuşçu). İstanbul: Ahmed Said Matbaası.
- Tunçay, M. (2006). *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi Seçilmiş Yazılar Eski ve Orta Çağlar*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Turgut, R. (2011). *Donatizm*. Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- Turtûşi, M. B. (2011). *Siracu'l- Mülûk Siyaset Ahlaâkı ve İlkelerine Dair*. (Haz. Said Aykut). İstanbul: İnsan.
- Uludağ, S. (2014). *İslam-Siyaset İlişkileri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Weithman, P. (2001). St. Augustine's Political Philosophy. In: Stump, Eleonore, Kretzman Norman (Eds). *The Cambridge Companion to St. Augustine*, 234-252. Cambridge.